

ELŐSZÓ HELYETT

Minden ember érdekes valamiért, minden sors szolgál mások számára is hasznosítható tanulságokkal – vallom újságíróként. Az élet-történetek viszont a történetírás számára is szolgáltathatnak értékes adatokat. Ez az oral history, a szóbeli történelem. A múlt sötét barlangjából az élők által még bevilágítható darab: a közelmúlt. A szóbeli történelem nem elsősorban a személyre összpontosít, hanem az eseményekre; nem fiktív, a ténybeli pontosság szempontja az irányadó. A szóbeli történelem tematikai hangsúlya a helyi események rögzítése, a folyamatok és az okok feltárása – az elit vagy az egyszerű emberek visszaemlékezéseinek, tapasztalatainak alapján. A szóbeli történelem művelői nem történészek, mert a „hivatásos tudósok” messze elkerülik az ilyenfajta technikát igénylő területeket. Ezért a helyi események résztvevőinek technikás kérdezői: antropológusok, szociológusok s persze újságírók. A nyersanyag (a történetek, az adatok) gyűjtésének technikája: az (irányított) interjú. Az 1956-ra emlékezők például gyakran visszakanyarodnak ugyanahhoz a részlethez, így hát a kérdező is ismétli önmagát: ugyanazt a kérdést intézi egyikhez is, másikhoz is. De a kérdező partnere a megkérdezettnek, hiszen kérdései nélkül tán meg sem születnének a válaszok. Így hát a szóbeli történelem jellegzetessége, hogy két ember (a kérdező és a válaszadó) együttes alkotása. Az ilyen típusú nyersanyagból álló végtermék (például az e kötetben közreadott interjúcsokor) pedig nem történelem, hanem tematikailag, esetleg időrendileg is rendezett és megszerkesztett történetek sora. De így együtt: valami új minőség.

E minták erősítették bennem az elhatározást, hogy – újságíró lettemre – egy történelmi pillanatot, 1956 megértését szolgálva, a forradalom ötvenedik évfordulóján, 2006-ban is kérdezzek, kérdezzek és kérdezzek. Persze 1989-ben, mikor 1956 koronatanúinak interjúkba rögzített visszaemlékezéseit gyűjteni kezdtem, távolról sem gondoltam valamiféle tudományos célkitűzés megvalósítására. Egyszerűen

kíváncsi voltam és kritikus, vagyis újságíró, akinek a kérdés a lét-eleme, elsősorú munkamódszere. A kérdés: eszköz – a tájékoztató, az értelmezés eszköze. Az újságíró számára a kérdés: véső, ami segít láthatóvá tenni a valóság alaktalan kötőmbjeiben rejtő szobrok; de nagyító is, amit mozgatva addig nem észlelhető részletek és összefüggések tárulnak elénk; megvetelő is, amivel a szöveg szövetét szőjük. Mert a jó szövegben – mint kőben a zárványok – benne rejtőznek a kérdések, melyekre bekezdésekre tagolt mondatfüzerekkel válaszoltunk.

Az interjú a tények rögzítésén túl a részletek, a körülmények, az okok és a következmények bemutatására alkalmas műfaj, de az információszerzés módszere is. Ám a műfaj, de a módszer titkaival sem foglalkozik mélységében a hazai szakirodalom. (Itt és most én sem tekintem feladatomnak, hogy vázoljam az interjú műfajáról az újságíró képzés egyetemi szakká való emelése idején, 1993-ban, a József Attila Tudományegyetem bölcsészkar felnőttképzésén tartott előadásaimat, vagy *Az interjú mint kvalitatív módszer* című, a Szegei Tudományegyetemen szociológus hallgatónak vezetett szemináriumom következtetéseit.)

A kérdések nyomán született szöveg: történet. S e személyes történetekből áll össze, válik plasztikussá a történelem. A dokumentumokra való hivatkozásokkal tűzdelt, csak számokkal-nevekkel leírt múlt számomra – bár érthető, de – nem élvezhető, mert nem elképzelhető. Ezért az elemző tudományossággal szemben közelebb érzem magamhoz a részleges megismerés nézőpontját. Ezért ismerem el a nagy történelmi tablókkal szemben a kis történetek, a totális állításokkal szemben a lokális létjogosultságát. Újságíróként is úgy dolgozom, mint a mozaikképek, vagy inkább mint a montázsok készítői: a beszélgetések nyomán feltárt emlékeket és információkat, a töredékes tudást egészítem ki a találkozásokkor kapott, vagy utána a kezem ügyébe kerülő anyagokkal és dokumentumokkal, illesztem össze szöveggé – abban a reményben, hogy új minőség születik. Így állítottam össze e kötet anyagát is, tettem láthatóvá: milyen az én ötvenhatom.

A családom történetének, de saját múltam és utam megértését is szolgálja az '56-ról való kérdezősködés. Nem azért, mintha valamely ősem vagy szülőm aktív részese lett volna az 1956-hoz vezető, vagy az október végi, november eleji két nagyszerű hétnak, esetleg a megtorlás sötét éveinek. Nem. Apám alig emlékszik arra a tizenkét napra.

Annyit mesélt – azt is most, utólag –, hogy a kijárási tilalom idején hazakísérte a lányt, akit szeretett, s visszafelé bandukolt a sötét utcán, amikor fölparázslott egy cigarettacsikk, szemébe világított egy zseblámpa – a járőrök elvették iratait, s másnap reggel csak a hivatalban adták vissza, miután ellenőrizték, hogy tényleg azért szegte meg a szabályt, mert udvarolt. Másik története szerint – nem tudja, melyik napon – a kisváros határában egyedül szántott a földeken, s mikor meglátta az úton a Pest felé dübörgő tankokat, arra gondolt: ha felé irányítanak a lőtornyot, csak a traktor alá bújhatna. Még földidéződik benne egy név és arc is, aki munkástanácsot alakított, aztán eltűnt a városból – örökre. Édesanyámban pedig csak annyi rögzült, hogy féltette a gépállomáson dolgozó szerelmét – az apámat. Ők egymással voltak elfoglalva, nem a történelmi fordulattal. Ezért föl is mentem őket az alól a felelősség alól, hogy nem meséltek semmit otthon a közelmúltról, 1956-ról. Ők nem vértettek föl családtörténettel, de példabeszéddel még iránytűt se adtak. Akkor se mondtak semmit, amikor nekem mint „II. B osztályos tanulónak eredményes és lelkiismeretes munkájáért” a gimnáziumi igazgató és a pártösszekötő 1975-ben jutalomnak adta a Hollós–Lajtai-féle *Köztársaság tér 1956* című könyvet. Pedig azt lapozgatva születtek meg bennem az első kérdőjelek. Akkor meséltettem volna a nagyszüleimet, de halkra fogva a beszédet, leintettek... Már a József Attila Tudományegyetem (JATE) magyar–történelem szakos egyetemi hallgatója voltam, de még mindig nem tudtam, mi történt valójában a születésem előtt két és fél évvel Magyarországon. Magam gyarapította könyvtáram számára megvásároltam a nyolcvanas évek elején napvilágra engedett néhány '56-tal foglalkozó kötetet, de egyoldalúságuk miatt nem adtak választ kérdéseimre. Valahogy a kezembe került a Rajk-peres „kékkönyv”, aztán a *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése* című, még a születésem előtt Bukarestben nyomtatott „fehérekönyv” igazi sokkot okozott. A diplomázáshoz közeledve végre két fiatal történész oktató tartott néhány speciálkollégiumot, tőlük hallottam és a hozzám is eljutó szamizdat irodalomban olvastam először a sztálini áldozatokról, a gulagról, 1956-ról. Megrendülten szembesültem 1956 másik történetével... Ezért sem szeretném, ha a gyerekeim éreznék a keserűséget, mikor egy kérdésről kiderül: nyilvánosan meg sem fogalmazható, mikor egy témáról nyilvánvalóvá teszik: nem foltártható – mert tabu.

De hogy 1956 máig izgat, ahhoz hozzájárult 1981 is. A szegedi egyetemen belüli diáklázongás, a párt és a KISZ-vezetők vitái adták meg nemzedékemnek a „forradalmi idők” élményét. (Ezért is foglalkoztatott egy ideig, hogy *Utódok?* fejezetcímmel e kötetbe illesszem az akkori változásokról és szereplőkkel készült interjúimat. Aztán elvettem az ötletet. Mert ma már látom: az 1981-es mozgolódásnak csak annyi köze volt 1956-hoz, hogy személyes történelmünk '56-jaként éltük meg.)

1989-ben nem csak számomra sejlett föl '56 vezérlő csillaga. A '89-es rendszerváltozás lavináját készítette elő, de még csak a lazulást mutatta, hogy az addig csak „ellenforradalom”-nak, esetleg „események”-nek, „történesek”-nek nevezhető 1956-ot Pozsgay „népfelkelés”-nek minősítette. Aztán elindult a lavina, mely – akkor úgy tűnt – elsöpri a hazugságot. Rehabilitálták a politikai áldozatokat – elsőként a József Attila Tudományegyetem, amellyel akkor már mint az „üzemi lap”, a Szegedi Egyetem újságírója ismét együtt lélegeztem. Erre – Gróf Róza, a lap főszerkesztője biztatására és támogatásával – elindítottam a *Rehabilitált tudósok* című interjú-sorozatot. Az időközben szegedi hetilappá fejlesztett újság olvasói kolumnás interjút olvashattak a rehabilitálandó egyetemi oktatók közül Szabó Józseffel, Perbíró Józseffel, Péter Lászlóval, Baróti Dezsővel, Ormos Máriával; megszólaltattam Tóth László leányát, aztán Török Gábort is. Közülük a többség 1956-ban vállalt szerepéről vallott, a többiek pedig az ötvenes évek, illetve a megtorlás időszakáról szolgáltak személyes történetekkel. A tudósrehabilitálás szegedi hátterét is felvillantottam Csákány Bélát, a JATE rektorát és Tóth Károlyt, a JATE főtitkárát kérdezve. Először állt a nyilvánosság elé a Rákosi-rendszerrel szemben elsőként létrejött demokratikus szervezet, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) alapítója, a rehabilitálandó hallgatók hosszú névsorában is szereplő Kiss Tamás. Az interjú-füzér először világított rá az addig csak Bill Lomax által leírt tényre: Szegeden kezdődött az 1956-os forradalom azzal, hogy 1956. október 16-án itt alakították meg a MEFESZ-t. Ezt követően olyan személyeknek is feltettem kérdéseimet, akik a hatalmat képviselve bíráskodtak politikai jellegű ügyekben. A külön-külön is megrendítő történetek jelezték a téma sokrétűségét.

1956 tényeinek feltárását és az ismeretterjesztést a Délmagyarország, a szegedi és a város környékén megjelenő napilap szerkesztőségébe kerülve úgy folytattam, hogy – mint a hétfégi melléklet szerkesztője – részleteket közöltem a kisebb példányszámú Szegedi Egyetemen korábban megjelent interjúkból, illetve újságíróként, különböző műfajokban, folyamatosan beszámoltam az 1956-tal kapcsolatos fejleményekről: a forradalmárok helyzetéről, a jóvátétel kanyarjairól, 1956 megítélésének változásáról. A cikkek számának és terjedelmének változása kifejezi az 1956 körüli hullámzást. Ahogy közeledett az 50. évforduló, úgy tűnt egyre indokoltabbá számomra, hogy közreadjam 1956-tal kapcsolatos, különböző műfajokban született írásaimat.

A nagyinterjúkból és a rövidebb újságcikkekből összeálló mozaikképet azonban túlon túl töredezettnek, hiányosnak láttam. Ezért az 1989–1990-ben megszólaltatott, de máig élő tanúkat ismét beszélgetésre kértem, hogy a történetek és személyes szerepük leírásán túlmutató, azóta fölmerült kérdésekre együtt keressünk választ. Így hát folytathattam a beszélgetést Ormos Máriával, Péter Lászlóval, Kiss Tamással. Ugyanakkor hiányosnak tűnt az 1956-os szegedi egyetemről alkotható kép, ezért az universitássá nőtt intézmény többi karáról is kerestem tanúkat. Így kértem megszólalásra – többek között – Lázár Györgyöt. A forradalom fejlődésének, a szegedi egyetemen, a MEFESZ megalapításakor megfogalmazott gondolatok terjedésének megértéséhez nélkülözhetetlennek éreztem az „utca emberének”: az egyetemen végzett, s már dolgozó gyógyszerésznek, illetve nyomdai korrektornak, az akkori munkásoknak, a nem Szegeden élőknek a megszólítását. Ezért beszélgettem például Török Pál patikussal, Fejér Dénes újságíróval, a szegedi egyetemen diplomázott, de a szegedi cipőgyár munkásaként dolgozó Kecskés Zsuzsannával, az algyői Molnár Jánossal vagy a budapesti képzőművészeti főiskola egykori hallgatójával, a szegedi '56-os emlékművet 1993-ban készítő Melocco Miklóssal. (Ezek az interjúk először ebben a kötetben látnak napvilágot.) Szerettem volna a bírák, vagyis a másik oldalon állók közül is meséltetni néhány új szereplőt, de az akkori tudományegyetemi párttitkár elutasított, aztán viszont kifutottam az időből, a kötet kéziratát le kellett zárni.

A személyes történetek most közreadott sora megmutatja az ötvenes évek, 1956, és az azt követő évek valóságának egy-egy szeletét. Ezek a szóbeli történetek adják a kötet gerincét.

Az *Elődök* című fejezetbe az 1956 előtti szerepükért politikai üldözött, majd 1989-ben rehabilitált tudósok portréja került – betűrend alapján sorrendbe állítva.

A *Szereplők* között valló személyek mindegyike a szegedi egyetem, a városban és az országban történetekhez szolgáltat adalékokat. Élre kerültek a MEFESZ megalapításáról, a szabadság pillangójának megszületéséről Kiss Tamás által elmondottak. Ám a többi szereplő párhuzamos történetének sorrendjét már a mesélők nevének betűrendje adja.

A *Tanúk* című fejezetben a Szegedhez 1956-ban semmilyen szálal nem kötődő személyek története kapott helyet.

A *Bírák* cím alatt négy történetet gyűjtöttem csokorba, s igyekeztem számba venni: mikor mit tudtunk a forradalom áldozatairól.

Az *Értékelők* elnevezésű blokkban az elmúlt 17 évben általam írt és megjelent cikkek – évenkénti sorrendbe gyűjtve – fölillantják 1956 helyi megítélésének színeváltozását, úgy is mondhatnám: 1956 történetének történetét. E fejezetet, s a kötetet a Melocco Miklóssal készített interjú zárja – a szabadság lepkéjének gondolatáról.

Kimaradt a kötetből több, eredetileg oda szánt beszélgetés. Például Bitskey Károly színész vallomása, mert csak fiát, Bicskei Bertalan fociedzőt sikerült telefonon elérnem. Ő 1956-ban kisgyerek volt, a nagymamája nevelte akkor, mikor édesapja a szegedi társulat tagjaként a szegedi tüntetésen többször is elszavalta Petőfi Sándor *Nemzeti dal* című költeményét, illetve vállalta a Szegedi Nemzeti Színház Forradalmi Bizottsága elnöki tisztét, amiért szilenciumra ítélték. A fiú óvta idős édesapját, nehogy kérdéseim fölzaklassák, de kíváncsiságomat kielégítendő ő azért fölidézte emlékeit. „Apám azt mesélte, Szegeden pár hétre lecsukták, de a fogdában napokon át nem engedték aludni... Szegedről a győri vagon- és gépgyárba került segédmunkásnak. Édesanyám utána ment az ottani színházba. Néhány évig eltiltották apámat a színháztól, aztán az ország több vidéki társulatában is megfordult. De 1956 után egyikük sem kapott se film-, se egyéb nagy szerepet... Kaló Flóriánnal jó barátságot ápolt Szeged után is, sokszor találkoztak. Sose hallottam, hogy '56-ról, vagy a Szegeden történekről beszélgettek volna, köztük inkább a foci került szóba. Úgy tudjuk, hogy mint az ország vezető színészét, apámat fölterjesztették Kossuth-díjra, de végül soha nem kapta meg ezt az elis-

merést... Szíve szerint szavaltta 1956 októberében Szegeden: »Talpra magyar, hí a haza!« Érzelmileg a forradalom mellett állt...»

Csákány Béla folytatta velem a Szegedi Egyetemen 1989. november 13-án megjelent beszélgetést, de a „technika ördöge beavatkozott”: a magnószalag nem rögzítette az interjút, s megismételni már nem maradt idő a kötet nyomdába adásáig. De remélem, később nyílik még alkalom arra, hogy a DISZ akkori szegedi kulturális titkára szempontjait is megismerjük, hogy választ kapjunk az olyan kérdésekre, hogy például miért kezdeményezte a József Attila Kör megalakítását. Október 23-án hogyan szerzett tudomást a szegedi tüntetésről, mikor üres maradt a Juhász Gyula Művelődési Központ előadóterme, ahova a fizikáról szervezett népszerűsítő előadást? Miért nem sikerült október 24-én reggel lecsillapítani az egyetemistákat az „audmaxban” megjelent Forgónénak, a megyei pártbizottság „agit-prop titkárának”? Hogyan szervezte meg a párt a székháza fegyveres őrségét? Hogyan járőröztek a karhatalmisták? Miként szerveződött Szegeden a Magyar Szocialista Munkáspárt október 30-án, amikor Budapesten a pártszékházat ostromolta a tömeg? Miért került Orosházára gimnáziumi tanárnak a fiatal matematikus? Kik és miért hívták vissza Szegedre 1957 tavaszán? És így tovább...

Fenyvesi István, a Magyar Dolgozók Pártja szegedi városi tisztviselője, az ismert szlavista még csak kéziratban olvasható visszaemlékezése is nagyon érdekes adalékokkal szolgál. Igaz, csak annyi köztudott Fenyvesi tanár úr 1956-os szerepéről, hogy részt vett a József Attila Kör vitaestjén, mégis: ő az első, aki „gyón” a városi pártapparátus tagjai közül. Ő az, aki fölveti: hol voltak Szeged exponált vezetői a legnehezebb napokban. Ő úgy hallotta: Ladányi és Telkes családstul átment Temesvárra – az ottani pártüdülőben laktak, s a rádióból követték az eseményeket. Fenyvesi István azt mondja: amikor november 4. után „csönd lett”, kezdtek újra megjelenni a pártbizottságok épületében – „fölejánlva szolgálataikat”... Persze tudomásul kell venni: senki sem kötelezhető arra, hogy magnóra mondja emlékeit, beszéljen egy időszakról, amelyben saját viselt dolgairól is szó eshet. Például újságíró körökben Komócsin Mihályról köztudott: nem nyilatkozik, pedig az akkori városi párttitkárnak nagyon határozott véleménye volt 1956 őszéről. „Az ellenforradalmárok nem tudták volna féktelen demagógiájuk ellenére sem utcára vinni a munkásokat, ha a pártapparátusban árulóvá vált Sukik és Fenyvesik, ha

a néphatalmunk jóvoltából vezető posztra került Pongrácok és Nagy Ernők nem inognak meg és karrierizmusból nem állnak kezdeményezőként a tüntetés élére. Ha nem a pártba is befurakodott Barótik és hasonszőrű társaik szervezik a néphatalmat gyengítő tömegmozdulásokat... hiába osztották ki a fegyverek tömegét, magukra maradtak a Kovács és Tunyogi-Csapó-féle ellenforradalmárok...” – szól a Fenyvesi István kéziratában is idézett Komócsin-állásfoglalás. Az eseményekben szerepet játszó négy csoport elhatárolása, a tömegmozdulások okának sematizálása, a felelősök megnevezése, egyáltalán: 1956 pártértékelése különös fényvel világítja meg 2006 forró szeptemberét. De arra is figyelmeztet: érdemes folytatni az 1956-os interjúkat. Már csak azért is, mert 1956 - Bálint László által két és félezer főre becsült - Csongrád megyei szereplői közül egyre kevesebben vannak az élők közt, s vallhatnának az ötven évvel ezelőtt történeletről - önkéntesen segítve a tényfeltárást.

A munka szinte a kötet nyomdába adásának pillanatától folytatódik. Kiderült: Fodor Imre – akit a honvédségnél ezredesi rangig jutó apja miatt büntetett az új hatalom – mint a fiatalok között forgolódó 19 éves munkás jelen volt a Rákosi-rendszerben születő első demokratikus szervezet, a MEFESZ és annak az 1956-os forradalom kezdetén is fontos szerephez jutó követeléseinek megfogalmazásakor. Aztán a szegedi utcai tüntetéseken ott volt a vörös csillagok leverésekor. A megtorlás idején feketelistára került, a rendszerváltozáskor pedig a Munkástanácsok nevet máig őrző szakszervezet vezetőjeként vállalt közszerepet. Az ősz hajú, a munka frontján 43 évig harcoló forradalmár 2006 szeptemberében ismét utcára vonult: demonstrált a Parlament előtt, tüntet Szegeden...

A történelmi múlt annyiféle értelmezést ébreszt és emléket rögzít, ahány embert kérdezőnk, ahány szemszögéből föltárjuk az eseményeket. 1956-ról, a Szegeden és a szegedi egyetemen történeletről ki ezt látta meg, ki amazt vette észre – attól függően is, kinek mit diktált az érdeke, a félelme, a reménye. (Az interjúalanyok által megjelölt időpontok, történések hitelességének nem jártam utána, hiszen nem történész munkára törekedtem.) S bár az elmúlt 16-17 évben sokan elmondták 1956-os emlékeiket, számos dokumentum napvilágot látott, a történészek föltártak a főbb összefüggéseket, de mégsem tudunk mindent. Ezért is remélem, a most közreadott emlékek, részletek, szempontok, a kis történe-

tek közelebb visznek az egész (közte Szeged, illetve a szegedi egyetem történetének), de leginkább az ember megismeréséhez! Ugyanakkor a reprodukált beszélgetések mostani csokra talán érzékelteti a genius loci, a hely szelleme természetét, hogy megérthessük: miért éppen Szegeden, miért éppen a szegedi egyetemen kezdődött a forradalom, miért itt született meg 1956-ban a szabadság pillangója.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik megtiszteltek bizalmukkal, elmondták 1956-os élményeiket, átadták életük e fordulópontjának értékes dokumentumait. Köszönöm férjem, Pászka Imre biztatását, tevékeny közreműködését. Hálás vagyok gyermekeimnek: Ilona és Imi is segített a régi szövegek számítógépre vitelében. Külön köszönet illeti „nagyfiamat”, Csanádot a borítótérvért és kivitelezéséért. Köszönöm a Belvedere kiadó rugalmasságát, Jancsák Csaba támogató türelmét, Szuperák Attila gyors munkáját. Hálás vagyok az SZTE 1956-os emlékbizottsága tagjainak, illetve Szabó Gábor rektornak a kötet megjelenéséhez nyújtott segítségért. Köszönöm a Délmagyarország szerkesztőségének a munkámhoz nyújtott háttérrel.

Nélkülük ez a könyv nem látott volna napvilágot.

A szerző

Szeged-Algyő, 2006 szeptemberében